

УДК: 330.34 : 334.73

Носуліч Т. М.

к. е. н., с. н. с.

Шпильова Ю. Б.

к. е. н., с. н. с.

*ДУ „Інститут економіки природокористування та
сталого розвитку НАН України”*

КООПЕРАТИВНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ*

Розглянуто сутність та сучасний зміст кооперації як економічного явища, досліджено тенденції розвитку кооперативного сектора в країнах з перехідною економікою, досвід розвитку та державної підтримки кооперативів в країнах ЄС, особливості її організації як системи в Україні; визначено основні форми державної підтримки національного кооперативного руху.

Ключові слова: кооперація, кооперативні принципи та цінності, кооперативні системи, кооперативний рух, модель кооперації, кооперативний сектор економіки.

Постановка проблеми. У сучасному світі, якому притаманна тенденція глобалізації економіки, кооперативні форми самоорганізації стають все більш привабливими. Українська кооперація народилась у так звану «епоху великих реформ», 60-ті рр. XIX ст. Вона зародилась під знаком економічної боротьби. Кооператори, в переважній своїй більшості, були діячами загальноукраїнської культури, представниками вищих демократичних кіл, але в міру того, як поширився кооперативний рух та захоплював народні маси, кооперація стала явищем національним, майже єдиною масовою силою національної боротьби. В той час, коли в таких державах як Великобританія,

---

* Стаття відображає результати досліджень в рамках наукового проекту «Модернізація соціокультурної сфери України в контексті розбудови соціально орієнтованої економіки та євроінтеграції» відповідно до цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України “Модернізація соціокультурної сфери в Європі та Україні”

Німеччина, Франція кооперація займалась виключно економічними справами, причому кожен вид кооперації дуже вузько спеціалізувався на тій чи іншій його сфері. В Україні, окрім власне кооперативної роботи, кооперація охопила сфери загальної освіти, політики і навіть морального виховання [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підґрунтя дослідження сутнісних характеристик кооперації, її змісту та організаційних форм і моделей, що характерні для різних типів суспільних устроїв, висвітлено в працях відомих вчених зокрема, Баліна М., Жіда Ш., Кондратьєва М., Оуена Р., Райфайзена Ф., Рассела Дж., Туган-Барановського М., Фур'є Ш., Чаянова Д. та ін.

Багато досліджень були присвячені впливу ринкових та глобалізаційних перетворень на розвиток кооперативного сектора економіки, серед яких необхідно виділити наукові доробки Абалкіна Л., Бірчелл Д., Буздалова Л., Безчасного Л., Гейця В., Кривенка К., Курімото А., Лукінова І., Макферсона Я., Мартинова В., Мюнкнера Г., Онищенко О., Пахомова Ю., Поручника А., Саблука П., Чухна А., Шмельова Г., Юрчишина В.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність певного наукового доробку, комплексні дослідження системи кооперації та процесів її трансформації в сучасних умовах по суті відсутні. Саме тому метою статті є аналіз теоретичних положень щодо розвитку кооперативних систем і формування нової моделі кооперації, адекватної типу національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Ідея кооперації прийшла в нашу країну із Заходу та рухалась складним і суперечливим шляхом. Над її втіленням у життя працювали представники багатьох течій суспільної думки, що дотримувалися різних теоретичних засад і мали різні погляди на майбутній устрій країни. Визначним теоретиком і практиком української кооперативної думки був М. Левицький. Його ідеї зводилися до виробничого кооперування селян через об'єднання в хліборобську артіль, які мали допомогти селянам

орендувати та навіть купувати землю, одержати від банку позики, придбати засоби виробництва, а також взяти в свої руки збут продукції, що практично було недоступним одноосібнику: «...поки селяни не в змозі завести собі інвентар, нехай беруть позичку і об'єднуються в артіль...» [12]

Історія кооперативного руху одного з феноменів людської культури та інституту громадянського суспільства наочно засвідчує його творче начало. В епоху ринково-орієнтованих національних економік кооперативна ідея, з огляду на значну соціальну диференціацію, набула масштабнішого розвитку.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «кооперація» пояснюється: «...як одна з форм організації праці, при якій багато осіб спільно беруть участь в одному і тому ж процесі або в різних, але пов'язаних між собою процесах праці» [3]. В економічній енциклопедії поняття «кооперація» ідентифікується як добровільне колективне об'єднання власності (різних об'єктів і форм) та/або праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності [7].

Діяльність кооперативів майже завжди вивчалась винятково з економічної точки зору і зовсім не враховувалась інша найважливіша сторона кооперативної ідеології, – це кооперативні принципи та цінності діяльності членів кооперативів.

Сучасний науковець-дослідник В. Гончаренко поняття «кооперація» розглядає у співвідношенні з поняттям «самодопомога» і вважає, що більшість народів світу вихід із скрутної ситуації знайшли саме як «...самодопомога населення шляхом взаємодопомоги на кооперативних засадах» [5]. Значний вклад у спробу відродити розуміння істинної суті кооперації та кооперативного підприємства зробив учений В. Зіновчук. Зокрема, дослідник сформував особливий підхід і розглядає розвиток кооперації в нинішніх умовах з позиції групових дій сільськогосподарських товаровиробників, як «...процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше – за допомогою

групових дій» [8]. Поняття «кооперація» не пов'язується лише з організаційною структурою, натомість розглядається процес об'єднання зусиль і ресурсів зацікавлених суб'єктів і розкривається соціально-економічний ефект від співпраці. Є. Ходаківський вбачає в процесі кооперації ефект «синергії» та визначає її, як «...організаційно-економічну основу функціонування суспільства, оскільки завдяки кооперативним зв'язкам суспільство не є механічною сумою індивідів, а є відображенням цілісної органічної системи, що здатна ефективно розвиватися» [1]. Цікавими є визначення Ф. Горбоноса, який вважає, що «кооперація – це економічні взаємовідносини між партнерами, певним чином організовані для досягнення мети при найменших питомих витратах ресурсів» [6].

Кооперативні принципи є основою становлення моральної свідомості кооператорів і моральним виправданням їхньої діяльності. Сучасні кооператори розрізняють тісно пов'язані між собою кооперативні моральні цінності (самодопомога, демократія, рівність, справедливість, солідарність) і кооперативні принципи (добровільне і відкрите членство, демократичний контроль, економічна участь членів, самоуправління, співробітництво між кооперативами, суспільна турбота).

Кооперативні цінності – це основа кооперативного руху. Кооперативні принципи – керівні ідеї, за допомогою яких люди втілюють кооперативні цінності у життя. У філософії кооперації її найбільш стійкою складовою є кооперативні цінності, що надають мотивам діяльності кооператорів гуманний толерантний характер. А кооперативні принципи відносно рухливі, вони не можуть бути „закам'янілими”, одвічними. У своїх надрах кооперація поступово накопичує кількісні і якісні зміни. Без сумніву, вона позитивно впливає на оточуючу дійсність і сама відчуває на собі зворотний вплив зовнішнього світу та різноманітних перетворень, які в ньому відбуваються. Цим пояснюється необхідність періодичного переосмислення, перегляду, реконструкції та удосконалення кооперативних принципів. Їхня еволюція означає спосіб виживання і самооновлення кооперативної моделі шляхом її пристосування до умов суспільного середовища.

Як соціальні організації з економічним змістом кооперативи в демократичному суспільстві є партнерами уряду в реалізації завдань досягнення соціальної справедливості, перерозподілу багатства, захисту довкілля, гарантування безпеки споживання і зайнятості населення. Необхідність державної підтримки кооперативної діяльності обумовлюється спільністю інтересів держави і кооперації, їх узгодженістю у вирішенні економічних та соціальних питань на місцевому, регіональному і національному рівнях. Інтереси споживчої кооперації та держави в економічній галузі проявляються в організації товарообміну між містом і селом, формуванні багатоукладної виробничої інфраструктури в селі, реалізації доходів сільського населення, подолання натурального обміну між дрібнотоварним сільськогосподарським виробником і споживачем, розвитку економічних зв'язків на товарних ринках як в країні, так і за її межами. Спільні інтереси держави і споживчої кооперації ще більше переплетені у соціальній сфері, в процесі задоволення потреб населення в товарах, послугах, забезпеченні трудової діяльності, соціальному обслуговуванні членів-пайовиків і робітників, соціальному відродженні села.

Найкраще забезпечує реалізацію ідей соціального партнерства кооперація як специфічна форма організації економічної діяльності людей і організацій з метою спільного досягнення певних зазначених цілей, зокрема щодо ідеї соціального партнерства, задоволення спільних потреб, сприяння членам організацій у різних сферах діяльності (виробництво, інфраструктурне обслуговування, вирішення соціальних питань, захист інтересів учасників кооперації, соціальне партнерство).

У цьому контексті в ЄС кооперація проявила себе як найкращий приклад організації, що поєднує господарські та соціальні цілі. В доповнення до політики підприємництва, кооперативи виконують важливу роль для вирішення питань соціального партнерства в регіонах, де є економічні труднощі, оскільки вони мають ідеальну організаційну структуру для збільшення зайнятості та зміцнення соціальної єдності. Динамічне поширення кооперації є важливим не тільки для досягнення господарських

цілей, а й тому, що, виконуючи значну роль у вирішенні економічних і соціальних проблем регіонів та галузей з економічними труднощами, особливо в тих, де приватновласницька ініціатива недостатня або ж відсутня, кооперативи можуть створити робочі місця, захистити працівника і стимулювати розвиток економіки. Тому, місцева влада в ЄС ідентифікує кооперативну форму господарювання як ефективний засіб досягнення збалансованого розвитку на основі солідарності. Саме через це Європейська комісія в справах зайнятості і соціальних питань визнала, що існує нагальна потреба в докладенні зусиль на рівні ЄС до посилення ролі кооперативів у розробці соціальної політики [9].

Відповідно, у багатьох європейських країнах на сучасному етапі кооперативні об'єднання залучені до тристороннього соціального діалогу, тобто вони вирішують соціальні питання у партнерстві з профспілками і державними органами влади. Наприклад, кооперативи Кіпру співпрацюють із профспілками та державою – комітетом з нагляду за розвитком кооперативних товариств; у Данії створені тристоронні комітети в яких кооперативна спілка SALA бере участь як соціальний партнер міжгалузевого соціального діалогу; в Греції трьохсторонній діалог здійснюється з питань діяльності страхових і персоналу сільськогосподарських кооперативів; в Ірландії створено соціальне товариство в якому кооперативи разом із профспілками й урядовими інституціями вирішують соціальні питання; в Італії галузеві кооперативні спілки беруть участь у роботі постійних комісій, у рамках яких здійснюється трьохсторонній соціальний діалог. Такі приклади участі кооперативів у тристоронньому соціальному діалозі характерні для значного числа європейських країн, у тому числі і для нових країн-членів як, наприклад, Польщі [2].

На жаль, долучення вітчизняної кооперації до процесу соціалізації суспільних відносин в Україні є недостатнім. В цьому контексті, на сучасному етапі, є необхідним вивчення досвіду Європейських країн, де кооперативний рух використовують як соціально зорієнтовану систему для вирішення питань, пов'язаних із реалізацією ідей соціального партнерства.

Зокрема, на це спрямована програма «Європейський проект: Кооперативи Європи (КЄ) – 49 Соціальна програма партнера (SPP)», у якій відзначається, що КЄ підтримують політику ЄС з питань зайнятості та вважають Європейський соціальний діалог важливим засобом вирішення соціальних проблем.

Об'єднання «Кооперативи Європи» є міжгалузевим і має загальноєвропейську структуру, в яку входять організації, які самі є складовою та визнаною частиною структур соціального партнерства в країнах-членах, мають типові структури в них, що забезпечують їх участь у соціальному діалозі.

Вагомість кооперативного сектора економіки підтверджується досвідом розвитку та державної підтримки кооперативів в країнах ЄС. Так, для підприємств кооперативного сектора країн ЄС характерними є: 1) великі обсяги операцій (від 3,6 млрд євро річного товарообігу в Португалії до 23,7 – в Данії); 2) високий рівень конкурентоспроможності, внаслідок ефекту масштабу та концентрації господарської діяльності; 3) дієве державне стимулювання різних видів кооперації; 4) диверсифікація та індустріалізація діяльності традиційних видів сільськогосподарських кооперативів; 5) зростання потужності кооперативів третинного сектора (банківські, страхові, споживчі кооперативи, спілки роздрібних торговців та кредитні спілки) та обслуговуючих кооперативів, особливо в галузі туризму; 6) високий рівень інтеграції кооперативів з різних галузей діяльності; 7) диверсифікація діяльності кооперативів шляхом комбінування функцій виробництва, матеріально-технічного постачання, маркетингу та сервісу; 8) інноваційний характер кооперативного підприємництва; 9) поглиблення міжнародної інтеграції кооперативів [10].

Незважаючи на кризові тенденції, що мали місце в кооперативних системах країн ЦСЄ у зв'язку з трансформаційними суспільно-економічними процесами, кооперативний рух залишається досить поширеним, про що свідчить значна кількість високоефективних кооперативів. Так, в Румунії зайнято в кооперації майже 23% населення, в Латвії, Молдові, Словенії,

Словаччині, Чехії 11-14%, а частка членів кооперативів в загальній чисельності зайнятих сягає від 25 до 50 %. Дослідження тенденцій розвитку кооперативного сектора в країнах з перехідною економікою виявило такі особливості цього процесу: 1) держава сприяє кооперативній діяльності, усвідомлюючи значення кооперативів як для розвитку національної економіки в перехідний період, так і для інтеграції національних економік у світове господарство; 2) кооперативні організації розвинених країн ЄС підтримують трансформаційні процеси в кооперативах ЦСЄ з метою їх пристосування до вимог глобалізованого світового господарства; 3) кооперативи ЦСЄ, застосовуючи позитивний досвід кооперативів країн з розвинутою економікою і використовуючи прогресивні інноваційні методи та форми діяльності, підвищують свою конкурентоспроможність на національному і світовому ринках [10].

В Україні таке серйозне значення кооперативного сектора поки що не цілком усвідомлюють на державному рівні. Сьогодні всі інвестиції Європейського банку реконструкції та розвитку, а також Світового банку акумулюються в суспільному та традиційному приватному секторі. Можна припустити, що пасивна позиція органів влади у використанні інтеграційного потенціалу міжнародної кооперації продовжить кризові явища не лише в кооперативному секторі, але і в агропромисловому комплексі.

Виділимо два ключових аспекти місії кооперації в сучасних умовах: 1) вирішення економічних і соціальних проблем села, сільського споживчого ринку, інтеграція дрібнотоварного, низькотехнологічного сільськогосподарського виробництва з метою підвищення його конкурентоспроможності, особливо в умовах вступу до СОТ; 2) використання потенціалу міжнародної кооперативної інтеграції як доповнюючої моделі євроінтеграції.

Висновки. Зважаючи на важливе соціально-економічне значення кооперативів та рекомендації міжнародних структур, членами яких є Україна, в умовах поширення світової фінансово-економічної кризи, яка неодмінно призведе до суттєвого падіння рівня життя населення, доцільно

запровадити політику активної підтримки національного кооперативного руху з боку держави з одночасним посиленням контролю за дотриманням кооперативних принципів. Основними формами цієї підтримки мають стати:

- відродження в суспільстві правильного розуміння економічної та соціальної природи кооперативів, проведення широкої роз'яснювальної роботи стосовно ролі кооперативів та принципів, на яких будується їх діяльність;

- створення сприятливих законодавчих умов для розвитку різноманітних видів кооперативів як форм економічної самопомоги населення;

- недопущення виникнення та діяльності псевдокооперативів та дискредитації ними кооперативної ідеї в очах суспільства;

- фінансова та організаційна підтримка розвитку кооперативів при належному контролі з боку держави за дотриманням ними кооперативних принципів;

- автоматичне надання кооперативам та їх об'єднанням статусу неприбуткових організацій і звільнення їх від оподаткування податком на прибуток в зв'язку із неприбутковою природою;

- спрямування допомоги окремим секторам економіки чи соціальним групам через систему створених ними кооперативів та об'єднань;

- активне залучення кооперативів та їх об'єднань до реалізації державних цільових програм, надання державних субсидій та дотацій окремим видам кооперативів та об'єднань при виконанні ними державних програм;

- надання державних кредитів під пільгові відсотки на період становлення кооперативу чи об'єднання;

- передачі кооперативам (безоплатно чи з подальшим викупом) та їх об'єднанням окремих об'єктів державної та комунальної власності на період становлення;

- запровадження обов'язкового вивчення основ кооперації у всіх навчальних закладах;

- фінансова підтримка наукових досліджень у сфері кооперації, сприяння у виданні монографій, підручників, брошур, посібників та іншої літератури;

- здійснення інших організаційних заходів, спрямованих на швидке відродження національного кооперативного руху.

Створюючи сприятливі умови для розвитку кооперації держава має одночасно сформулювати систему нагляду за розвитком кооперативного сектора, щоб не допустити виникнення псевдокооперативів та зловживань державною підтримкою у цій сфері. З цією метою можна уповноважити національні та регіональні об'єднання кооперативів виконувати певні саморегулюючі функції стосовно регулювання та нагляду за діяльністю своїх членів-кооператорів, як це є в багатьох країнах.

Таким чином, кооперативи можуть стати важливим елементом у боротьбі з наслідками світової фінансово-економічної кризи і основою для формування вагомого соціально-орієнтованого сектора національної економіки. Це допоможе забезпечити стабільність соціально-економічної та політичної ситуації в країні.

Список використаної літератури

1. Авторитаризм, синергетика руйнувань і позитивних змін. Науково-популярне видання / Є. І. Ходаківський, І. Г. Грабар, Ю. С. Цал-Цалко. – Житомир, 2007. – 206 с.
2. Артеменко І. А. Роль кооперації в розвитку соціального партнерства у країнах Європейського Союзу та в Україні / Артеменко І. А. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.proua.com/news/2006/09/14/164428.html>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Гарбузова І. Культурно-просвітницька діяльність Уманської кооперативної спілки / І. Гарбузова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipa.udpu.org.ua/article/download/15096/12910>.

5. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форма економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
6. Горбонос Ф. В. Кооперація як форма прояву відносин / Ф. В. Горбонос // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 26–32.
7. Економічна енциклопедія: у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. – К.: Академія, 2001. – Т. 2. – 848 с.
8. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Логос, 2001. – 380 с., с. 25.
9. Ковальова О. В. Державно-приватне партнерство та його особливості в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994300>.
10. Кооперативна модель економічного розвитку в умовах глобалізації – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Centr_koop_nauky/Docs/Centr_koop_nauky_tezu_konferentsii_03-05.04.12.pdf.
11. Маслов Є. В. В чому майбутнє споживчої кооперації? / Є. В. Маслов // Одеські вісті. – 2007. – № 97. – С. 4–5.
12. Українські кооператори. Історичні нариси. — Львів: Коопосвіта, 1999. – Кн. 1. – 454 с.

**НОСУЛИЧ Т. Н., ШПИЛЕВАЯ Ю. Б. КООПЕРАТИВНАЯ
МОДЕЛЬ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Рассмотрены сущность и современное содержание кооперации как экономического явления, исследованы тенденции развития кооперативного сектора в странах с переходной экономикой, опыт развития и государственной поддержки кооперативов в странах ЕС, особенности ее

организации как системы в Украине, определены основные формы государственной поддержки национального кооперативного движения.

Ключевые слова: кооперация, кооперативные принципы и ценности, кооперативные системы, кооперативное движение, модель кооперации, кооперативный сектор экономики.

NOSULICH T. M., SHPILEVAYA Y. B. COOPERATIVE MODEL OF SOCIALLY - ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

The essence and the modern content of cooperation as economic event are considered, tendencies of development of cooperative sector in the countries with a transitional economy are investigated experience of development and the state support of cooperatives in EU countries, features of its organization as systems in Ukraine, are defined the main forms of the state support of national cooperative movement.

Keywords: cooperation, cooperative principles and values, cooperative systems, cooperative movement, cooperation model, cooperative sector of economy.